

Hadis Râvilerinin Güvenilirliği
(*Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*),
Dr. Abdullah Karahan,
İstanbul: Sır Yayıncılık 2005, 254 sayfa

Dinin temel kaynaklarından olan hadislerin güvenli bir şekilde nakli için İslâm toplumunun aldığı tedbirlerin başında râvilerin kimliklerini, daha da önemlisi rivayet ehliyetlerini tespit gelmektedir. Bu tedbirlerin sistemli hale gelmesiyle cerh ve ta'dil ilmi ortaya çıkmış ve bu alanda klâsik dönemde pek çok eser verilmiştir. Günümüzde de, bu konuyu ele alan akademik nitelikli çalışmalar mevcuttur. Abdullah Karahan tarafından doktora tezi olarak *Hadis İlminde Râvilerin Güvenilirliği Meselesi (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)* adıyla hazırlanan eser (MÜSBE, İstanbul 2002) bunlardan birisidir.

Söz konusu eser; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde, sıdk, istikâmet, adâlet kavramlarıyla ifade edilen ve özünde 'doğruluk' mefhumuna delâlet eden güvenilirlik terimi anlam, kapsam ve kaynaklar açısından incelenmektedir. Fitrî bir ihtiyaç olması dolayısıyla hayatın her alan ve safhasında aranan bir erdem niteliğindeki güvenilirlik, İslâm ahlâkının önemli ve en elzem mefhumlarından. Güvenilirliğin ana unsuru doğruluk nasıl bütün iyiliklerin temeliyse, onun zıddı yalancılık da kötülüklerin kaynağıdır. Söz konusu terimin anlamını bu çerçevede inceleyen yazar, kapsamını ise, çalışmanın ana temasının râvilerin güvenilirliği olması sebebiyle; toplumsal hayatta hukuk, ticaret ve siyaset açısından, ilmi hayat ve hadis ilminde ise râviler açısından güvenilirliğin manasını ortaya koyarak ele almıştır.

Çalışma hazırlanırken hadis usûlü ve ricâl edebiyatı yanında, cerh ve ta'dil konusundaki müstakil eserlerden de istifade edilmiştir. Cerh ve ta'dil ilmi kullanılarak ulaşılan bilginin değerinin de incelendiği bu çalışmada, amaç ve yöntem açısından benzerlik taşıdığı için sosyal bilimler metodolojisiyle ilgili eserlere de araştırma sırasında müracaat edilmiştir.

Cerh ve ta'dilin başarıyla gerçekleştirilebilmesi için, ana unsurlarının (münekkid, tenkit edilen ve tenkit işlemi) bir takım vasıfları haiz olması gereklidir. Bundan hareketle Abdullah Karahan eserin birinci bölümünü, güvenilir-

liğin tespitinde ilk planda ele alınması gereken bu üç ana unsurun şartlarına tahsis etmiştir. Rical tenkidinde asıl konu, râvinin güvenilirliği meselesi olduğu için, tenkit edilende bulunması gereken vasıflar diğer unsurlarda gözetilen şartlara göre daha derinlemesine ele alınmıştır. Yazarın da işaret ettiği üzere, bu vasıfların en önemlisi ve ilki adalettir. İslâm, bulug, akıl, takva ve mürüvvet unsurlarından oluşan adalet, tenkit edilende arandığı kadar münekkitte de aranan bir vasıftır. Böylesine önemli olmasına binaen adalet, ayrılmaz parçaları ve kendisine zarar veren kusurlar bağlamında ayrıntısıyla incelenerek, âdil bir kişinin portresi çizilmeye çalışılmıştır. Teferruatıyla incelenen diğer bir vasıf, hadislerin tahammül ve eda sürecinde kilit rol oynayan zabt sıfatıdır. Yazara göre hadis âlimlerinin zabt kelimesini istilâh olarak seçmeleri, onların hadisleri muhafazada ne derece ehemmiyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu sıfat, râvinin nakillerinin, sika kimselerin rivayetlerine uygunluğu ile tespit edilmektedir. Müellif ayrıca teyakkuz, hıfz, kitabın korunması, manen rivayette lafızların anlamını bilmek esaslarından müteşekkil zabt sıfatının hem bu unsurlarını, hem de ona zarar veren çok yanılmak, aşırı dalgınlık, vehm, sikaya muhalefet ve hafıza bozukluğu kusurlarını detaylı ve anlaşılır bir şekilde işlemektedir. Birinci bölümün devamında, münekkidin "âdil olmayan âlim olamaz, adalet tespitinde de bulunamaz" esastan hareketle âdil; "nakli ve akli ilimleri, rical tenkidinin inceliklerini bilen kişi" anlamında âlim; dikkatli ve titiz; iyi niyetli ve insafli olması gerektiği vurgulanarak tenkitçinin vasıfları üzerinde durulduktan sonra son olarak tenkitte aranan şartlara değinilmiştir.

Eserin ikinci bölümü, güvenilirliğin tespitini etkileyen âmiller ve tespitte izafiliğin sebepleri konularına tahsis edilmiştir. Tespiti etkileyen âmilleri kişisel etkenler ve dış etkenler diye iki ana başlık çerçevesinde inceleyen müellif, bunların cerh ve ta'dil kararlarına tesirlerinin niteliği ve dereceleri ile uzmanların işin önemini farkında oluşlarını, konuyu değerlendirmeleri ve sundukları çözüm yollarının meseleleri halletmedeki geçerliliklerini tahlil etmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yazar, cerh ve ta'dille ilgili hüküm verirken ve ilgili hükümleri değerlendirirken, insan kararlarında psikolojik yönün oynadığı etkin rol ile buna bağlı olarak farklı yorum ve yanlış anlamaların ortaya çıkabilirliğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, rical tenkidi kararlarını en olumsuz etkileyen sâikin, akranların içinde buldukları menfi kişisel ilişkiler yumağı olduğuna dikkat çekerek, zaaf diye nitelendirdiği bu duruma yenilip hataya düşmeyen âlimin neredeyse bulunmadığını kaydetmekte ve ardından bu kanaatle çelişen bir şekilde, bilinçli ulemânın genellikle sağduyulu davrandıklarını ifade etmektedir. Daha sonra kişisel ilişkilerdeki zafiyetlerin cerh ve ta'dile etkisi, ulemânın konuya yaklaşımları ve çözüm önerileri gösterilerek birçok hadis otoritesiyle ilgili örnekler verilmekte ve uzmanların, özellikle muasır âlimlerin birbirleri hakkındaki değerlendirmelerine, dikkatlice incelenmeksizin iltifat edilmemesi gerektiği konusunda hemfi-

kir oldukları vurgulanmaktadır. Aşırı titizlik veya gevşeklik, insafsızlık ve saldırganlık, karar vermede acelecilik, taassup, şahsî, dinî veya siyasî gayelerle cerh ve ta'dilin istismarı, takiiye inancına sahip insanların tesiri, ehl-i bid'at olmanın sınırlarındaki belirsizlik, aşırı yüceltme temayülünün hataları görmeyi engellemesi, mübalağanın etkisi ve gözlem hataları diğer kişisel etkenlerdir. Bu etkenlerden bazıları birbirleriyle çok yakından alakalı hatta aynı gibi gözükse de müellif tarafından aralarındaki nüanslar açık, anlaşılır ve makul biçimde izah edilmiştir. Yazar dış etkenleri ise, toplumsal âmiller çerçevesinde, cahiliye dönemindeki Arap kabileleri arasındaki rekabet ve husumetlerin fitneden sonra yeniden tezahür etmesi bağlamında incelemiştir.

Üçüncü bölümde Abdullah Karahan, ilk olarak, güvenilirliği tespitinin imkânını çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutmaktadır. İnsana mahsus birtakım inanç ve değerleri muhtevî özelliklerin sayısal açıdan ifade edilmesinin imkânsızlığı sebebiyle, bu konuda verilecek hükümlerde kesin sonuca ulaşılamayacağından hareket eden yazara göre güvenilirlik ölçüye vurulabilecek bir vasıf değildir. Bununla birlikte güvenilirliğin genel hatlarının belli olması ve makul bir itimadı sağlaması, bu vasfın tespiti için yeterlidir. Dolayısıyla, müspet ilimler için geçerli olan “kesin olmayan bir şeyin kesin bilgi ifade etmeyeceği” esasının cerh ve ta'dil ilmine tatbiki uygun değildir. Bu bağlamda karşılaşılan zorlukları ve hatalı değerlendirmeleri öne sürerek güvenilirliğin tespitini imkânsız gibi göstermek, bunun için başka ilimlerin kurallarını ve ön kabullerini kullanmak cerh ve ta'dil yöntemini usulsüz bir tekniğe dönüştürüp mecraından saptırır. Yapılması gereken her ilmi kendi usûlünce değerlendirmektir. Ayrıca müellife göre cerh ve ta'dil ilmini anlama sürecinde, âlimlerin tutumunu da göz ardı etmemek gerekir. Zira onlar oluşum, gelişim ve uygulama sürecinde bu ilmi, ilmiliği de içerecek şekilde dinî bir ibadet telakki etmişlerdir.

Güvenilirliği tespitinin imkânını etkileyen hususlardan tenkitte objektiflik meselesini de ele alan araştırmacı münekkidi subjektif sonuçlara götüren nedenleri sıraladıktan sonra, İslâm âlimlerinin bunların farkında olarak, verilen hükümleri sorgulama ve isabetini değerlendirme çizgisinde hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca, gerek münekkitlerin aynı olay veya kişi hakkında çelişen değerlendirmeleri gerek benzer tavırlar sergileyen râvilerle ilgili bir tenkitçinin tutarsız gibi görünen hükümleri ele alınmakta ve bu durumların aslında cerh ve ta'dil kararları bütünü içinde fazla yer kaplamadığı, ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde ayrıca güvenilirlik-sihhat ilişkisi incelenmektedir. Haberlerin kabul edilebilirliği için onları nakledenlerin adaletli ve güvenilir olmasının lüzumu ayet, hadis, ümmetin uygulaması ve mantık verileri dikkate alınarak dile getirilmektedir. Bu noktadan hareketle adalet ve zabt açısından değerlendirilen râviler hakkında müspet kanaat çıkmasının, rivayetlerinin Hz. Peygamber'e aidiyetinin kesinliğini göstermeyeceği ifade edilmektedir. Zira bu durumda nakledenin insan olması dolayısıyla kesinlik arz etmeyen, zann-ı

gâlibte ifadesini bulmuş bir sıhhat anlayışı hâsıl olmaktadır. Güvenilirliği tespitteki zorluk ve aksaklıkların hadislerin sıhhatini belirlemedeki etkisine değinen Abdullah Karahan, mütehasısların, râvi değerlendirmelerini bir araya getirmek suretiyle tatmin edici bir kanaate ulaşmaya çalıştıklarını, bunun mümkün olmadığı durumlarda tevakkufu tercih ettiklerini zikretmektedir.

Son olarak rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini anlamak için uygulama alanı bulmuş iki ana metot, metin tenkidi ve sened tenkidi ele alınmıştır. Metin tenkidini Kur'an'a arz özelinde inceleyen araştırmacı, yapılan çalışmalardan hareketle temelinde anlama sorunu olan birçok problem ve zorlukların mevcudiyetine işaret etmektedir. Yazar buna dayanarak sened tenkidinin yetersizliğini savunanlara rakip olarak Kur'an'a arzı gösterenlerin tezlerine karşı sened tenkidinin üstünlüğünün savunulduğunu söyler. Bu konuda mutedil davranan müellif birbirini tamamlayan iki yöntemin üstünlük açısından kıyaslanmaması gerektiğini belirterek, güvenilir olmayanın naklettiğinin değer taşımayacağına binaen, sened tenkidinin tatbikat açısından öncelikli olduğunu savunmaktadır.

Araştırmanın değerlendirilip hitama erdirildiği sonuç bölümünde Abdullah Karahan, bazen farklılık arz etse bile güvenilirlikle alakalı içtihat niteliğindeki kararların temel kriterlerinin hemen hemen aynı olduğunun ve varılan hükümlerin kesinlik ifade etmese bile bilgi değeri taşıdığına, kendine has birtakım problemleri taşımasına rağmen insanları tatmin etmesinin yeterli görüldüğünün altını çizmektedir. Ayrıca yazar, az rastlanan hatalı bazı hükümlerin metodolojiye mal edilmesine ve bu durumun âlimlerin keyfi davrandığını gösterdiği iddiasına da karşı çıkmaktadır.

Müellif eserini sonlandırırken, problemlerin çözümüne katkı sadedinde, her bir münekkidin uygulamalarına dayanarak tenkit tarzını tespite yönelik çalışmalara ve eleştirilen şahıslar hakkındaki bütün tenkitleri bir araya toplamak suretiyle onları değerlendirip güvenilirlikleri hususunda içtihat ortaya koyan eserlere duyulan ihtiyacı dile getirmektedir.

Netice olarak, eserin, detaylı, anlaşılır ve akıcı bir dille –yer yer tekrarlarla düşmek zorunda kalınsa bile- önemli noktalara temas edilmesi suretiyle hadis ilminde çokça tartışılan bir sorun hüviyetindeki râvilerin güvenilirliği meselesini kavramsal çerçevesi, esasları, kuralları ve problemleriyle birlikte inceleyip bu meselenin hadislerin sıhhatini belirlemedeki rolünü ortaya çıkarma hedefine hizmet eden, birçok faydayı haiz bir çalışma olduğu söylenebilir.

Ayşenur SOYLU

UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nilüfer/BURSA